

БІОЕНЕРГЕТИЧНИЙ МЕТОД ОЦІНЮВАННЯ ТА МОНІТОРИНГУ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ І ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

BIOENERGETIC METHOD OF EVALUATION AND MONITORING OF LIVING WAGE AND WELFARE OF THE POPULATION

Віталій ГУМЕНЮК,
доктор економічних наук,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, Рівне

Vitaliy GUMENYUK,
Doctor of Economics,
National University
of Water Management
and Natural Resources, Rivne

Наталія САМОЛЮК,
кандидат економічних наук,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, Рівне

Nataliya SAMOLYUK,
PhD in Economics,
National University
of Water Management
and Natural Resources, Rivne

Прожитковий мінімум є базовим соціальним стандартом, який застосовується в регулюванні мінімальної зарплати та мінімальної пенсії за віком, розмірів соціальної допомоги та інших виплат. Соціальні стандарти й нормативи, які щорічно визначаються у відповідних законодавчих актах, є предметом гострих дискусій серед політиків, викликають невдоволення більшості дорослого населення і гостру критику в засобах масової інформації. Це зумовлено в значній мірі недосконалістю й непрозорістю їх визначення та низькою поінформованістю населення.

Натомість у чинному Законі України «Про прожитковий мінімум» є норми, дотримуючись яких можна зменшити соціальну напругу. По-перше, у статті 4 цього закону передбачено «науково-громадську експертизу сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг», а в затвердженій постанові КМУ (від 24.09.1999 №1767) встановлено порядок проведення такої експертизи «на принципах соціального партнерства» за участю представників «центрального органу виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань». Однак ця досить демократична норма закону не реалізується; набори споживчих товарів і послуг ґрунтовно не переглядалися уже протягом 12 років (лише в минулому році до раніше визначених 296 позицій додали ще 35), інформація про роботу передбаченої експертної комісії відсутня.

По-друге, у п'ятій статті названого закону – «Моніторинг прожиткового мінімуму» – передбачено щомісячний розрахунок фактичного розміру прожиткового мінімуму за основними соціальними і демографічними групами та оприлюднення його результатів до 20 числа наступного місяця в Інтернеті й офіційних виданнях. Більше того, у другій статті закону передбачено розрахунок, затвердження й оприлюднення регіонального прожиткового мінімуму. Ці норми є важливими, оскільки структура споживання товарів і послуг та їх ціни суттєво змінюються залежно від сезонності й місцевих особливостей. Однак ці досить прогресивні норми закону також не виконуються.

Поряд із нехтуванням окремими законодавчими нормами ключовою залишається методична проблема розрахунку прожиткового мінімуму та його застосування в реалізації соціальної політики.

В основу чинної Методики визначення прожиткового мінімуму (зареєстрована в Мінюсті України 12.06.2000 № 347/4568) покладено нормативний метод, тобто норми індивідуального споживання в натуральному вимірі за великим переліком товарів і послуг: набір продовольчих товарів – понад 50 найменувань,

непродовольчих товарів – майже півтори сотні. Загалом з урахуванням послуг перелік норм перевищує три сотні найменувань. У ньому значаться навіть такі товари, як гірчичники, гребінка, бинти, ложки, лавровий лист, дріжджі, сіль тощо. Разом з тим у переліку відсутні досить значимі витрати на освіту, на оздоровлення й оплату ряду медичних послуг, на утримання дітей у дошкільних закладах тощо. Збір та опрацювання відповідної цінової інформації є трудомістким і стоїть на заваді щомісячним розрахункам і моніторингу прожиткового мінімуму.

Міністр соціальної політики Н.Королевська недавно (28.02.2013) на брифінгу у Харкові наголосила на нагальній необхідності «змінити систему розрахунку прожиткового мінімуму»: «Сьогодні Україна – одна з небагатьох країн світу, яка розраховує його за старою технологією. В Європі уже давно використовується новий підхід, коли закладається продуктивний кошук, множить на коефіцієнт і, виходячи з цього, розраховується прожитковий мінімум... Проект розрахунку розроблений, буде відправлений на узгодження з іншими міністерствами». У контексті цієї заяви варто зауважити наступне.

По-перше, в Європі вже давно використовують декілька методів («підходів»). Підхід, який назвала міністр, у літературі зазвичай називають комбінованим

методом: мінімальні витрати на харчування визначаються за обґрунтованими нормами, а інші складові прожиткового мінімуму – за фактичними (статистичними) витратами для певних категорій населення (за абсолютним значенням або у відсотках до продуктового кошика). В Україні, донедавна в Росії та в багатьох інших країнах застосовується суто нормативний метод, за яким усі складові прожиткового мінімуму розраховуються за визначеними нормами споживання у поточних цінах.

У більшості європейських країн прожитковий мінімум визначається за так званім відносним методом, тобто у відсотках середніх медіанних доходів населення. Наприклад, у Великобританії та Німеччині прожитковий мінімум становить 40% медіанного доходу населення, у Фінляндії, Італії, Іспанії – 50%, у Португалії та Ірландії – 60% [3]. Хоча цей метод і дуже простий, але застосовувати його можна лише в країнах, де є середній клас із доволі високими доходами. Для України натомість характерний високий рівень диференціації доходів з порівняно низьким їх середнім медіанним значенням (за приблизними розрахунками – 1,8-1,9 тис. грн./міс.)¹.

По-друге, невідомо, яким чином буде визначатися і переглядатися основа прожиткового мінімуму – продуктивний кошук і коефіцієнт, на

У статті викладено авторську версію розрахунку та моніторингу й оцінювання реальних доходів населення. Основою розрахунку прожиткового мінімуму та аналізу динаміки добробуту населення є біоенергетична одиниця споживання – поточна вартість оптимального набору продуктів харчування, яка визначається на основі лінійного програмування. Інші складові прожиткового мінімуму враховуються на основі фактичної структури індивідуального споживання для першої-другої децилі доходів домогосподарств. У статті наведено результати дослідження й моніторингу БЕОС прожиткового мінімуму і динаміки добробуту населення (на прикладі м. Рівне), які проводилися у 2004-2012 роках. Завдяки реалізації авторської версії є можливість усунути порушення законодавчих норм, підвищувати об'єктивність і прозорість регулювання соціальних стандартів.

In this article the author underlined new version of calculation and monitoring and estimation of real income of population. The basis of living wage calculation and dynamic analysis of population well-being is bioenergetic unit of consumption; current value of optimal range of food products is determined on the basis of linear programming. Other parts of living cost are calculated on the basis of real structure of individual consumption for the first and second deciles of households. In the article the results of BEUC of cost living and dynamics of population wellbeing (on an example of Rivne town) are highlighted. These investigations were conducted during 2004-2012. Due to realization of another's version there is a possibility to avoid violations of law normatives and to increase objectiveness and transparency of social standards regulation.

який він «множиться». Згідно з новим порядком розрахунку прожиткового мінімуму, який недавно (03.02.2013) затверджено в Росії, наперед визначено нормативні співвідношення між складовими прожиткового мінімуму: 50% – продуктовий коштик, 25% – непродуктові товари і стільки ж (25%) – соціальні послуги. Очевидно, як часто буває, в Україні буде затверджено аналогічну методичку розрахунків. Застосування «коефіцієнтів» є важливим кроком до спрощення розрахунків і відслідковування динаміки прожиткового мінімуму. Але при цьому залишається відкритим питання визначення набору необхідних продуктів харчування, ціни і асортименту яких в найбільшій мірі залежать від сезонності й місцевості індивідуального споживання, в тому числі для окремих соціальних і демографічних груп населення.

Керуючись викладеними обставинами, нижче пропонується авторська версія оцінювання та, що найголовніше, моніторингу прожиткового мінімуму й добробуту населення. Ця версія досліджувалася й удосконалювалася в 90-х роках у Львові, а в останні роки – у Рівному [4; 5]. В її основу покладено біоенергетичну одиницю споживання (БЕОС) і реальну структуру витрат населення на харчування, непродовольчі товари і послуги.

БЕОС є вартісним вираженням оптимального набору продуктів харчування, який забезпечує необхідну калорійність для відтворення фізичних сил, і визначається шляхом розв'язку задачі лінійного програмування за наступною моделлю.

Цільова функція:

$$\sum_{i=1}^n X_i W_i \rightarrow \min . \tag{1}$$

Система обмежень (за калорійністю, поживними речовинами, вітамінами):

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{i=1}^n k_i x_i \geq K, \\ \sum_{i=1}^n b_i x_i \geq B, \\ \sum_{i=1}^n g_i x_i \geq G, \\ \sum_{i=1}^n v_i x_i \geq V, \\ \sum_{i=1}^n a_i x_i \geq A, \\ \sum_{i=1}^n b1_i x_i \geq B1, \\ \sum_{i=1}^n b2_i x_i \geq B2, \\ \sum_{i=1}^n c_i x_i \geq C \end{array} \right. . \tag{2}$$

Обмеження за обсягами споживання *i*-го виду продуктів харчування:

$$X_{\min} \leq X_i \leq X_{\max} , \tag{3}$$

де X_i – обсяг *i*-того продукту харчування в натуральних одиницях вимірювання; $X_{\min}$ – мінімально можливий обсяг споживання; $X_{\max}$ – максимально можливий обсяг споживання даного продукту харчування; W_i – ціна одиниці *i*-го продукту харчування, грн.; k_i – калорійність *i*-того продукту харчування, К – необхідна місячна норма калорій; b_i – вміст білків у одиниці *i*-го продукту харчування, г; g_i – вміст жирів в одиниці *i*-того продукту харчування, г; v_i – вміст вуглеводів в одиниці *i*-го продукту харчування, г; B, G, V – необхідна місячна норма білків, жирів, вуглеводів; a_i – вміст вітаміну А в одиниці *i*-го продукту харчування, г; $b1_i$ – вміст вітаміну В1 в одиниці *i*-того продукту харчування, г; $b2_i$ – вміст вітаміну В2 в одиниці *i*-го продукту харчування, г; C *i*-го вміст вітаміну С в одиниці *i*-го продукту харчування, г; А, В1, В2, С – необхідна місячна норма вітаміну А, В1, В2, С.

Ця задача легко розв'язується на комп'ютері за допомогою стандартної програми будь-якою особою, яка володіє основами комп'ютерної грамоти.

Складними в методичному плані є такі два питання. По-перше, скільки і які найменування продуктів необхідно включити в оптимізаційну модель. Дослідження свідчить, що достатньо включати не більше 25 найменувань найбільш уживаних (за вартістю) продуктів. При збільшенні їх кількості понад 22-24 найменування

вартість оптимального набору (БЕОС) практично не змінюється. В офіційній статистиці є дані про перелік найбільш уживаних продуктів.

Друге питання стосується нижньої та верхньої межі поміркованого споживання окремих продуктів ($X_{\min}, X_{\max}$). Тут можна скористатися даними офіційної статистики щодо споживання харчових продуктів за квінтілями середньодушових доходів. Наприклад, мінімальне споживання м'яса та м'ясопродуктів на одну особу на місяць у 2011 році – 3,6 кг (перший квінтіль), а максимальне – 7,0 кг (п'ятий квінтіль). Отже, у розрахунках можна прийняти $X_{\min}=3,6$, а $X_{\max}=7$.

Звісно, аналогічні розрахунки можна проводити диференційовано і для окремих соціальних та демографічних груп населення, і для окремих територіальних одиниць.

Такі розрахунки для працездатного населення у Рівному проводилися авторами з 2004 року. Їх результати наведено на рисунку. Як бачимо, вартість оптимального набору продуктів у зимовий час (січень) збільшувалася, літом (липень) – зменшувалася, а загалом зростала упродовж усього періоду дослідження.

Вартість оптимального набору може слугувати одиницею виміру доходів, у тому числі базових стандартів. Як видно з таблиці, базові стандарти та середня заробітна плата, виражені в БЕОС, не свідчать про постійне зростання доходів, що суперечить конституційній нормі.

Безумовно, ця одиниця оцінювання соціальних стандартів і грошових доходів не є бездоганною, але вона конкретніша й об'єктивніша в експрес-аналізі, ніж індекс «біг-мака» чи «борщового набору», які часто використовуються у ЗМІ та спеціальних публікаціях.

На основі БЕОС можна і доцільно розраховувати прожитковий мінімум (ПМ) за наступною формулою:

$$ПМ = \frac{БЕОС}{\alpha} \times (1 + \gamma(\phi)) , \tag{4}$$

де α – частка витрат на продукти харчування у загальних витратах домогосподарств із доходами першої або другої децилі; $\gamma(\phi)$ – ставка податку на доходи фізичних осіб (у долях одиниці).

Завдяки цій дуже простій формулі усувається потреба в розробці численних норм і відповідних розрахунків вартості сумнівного набору непродовольчих товарів і послуг. Крім того, з'являється можливість щомісячного моніторингу прожиткового мінімуму для окремих територіальних одиниць, а також для окремих соціальних і демографічних груп населення з урахуванням коефіцієнтів пониження прожиткового мінімуму для дітей та осіб, які втратили працездатність. Для прикладу: за описаним методом розрахунковий прожитковий мінімум для працездатних осіб Рівного мав би становити у 2010 році 1164,61 грн./міс., у 2011 – 1315,73 грн./міс., у 2012 – 1375,45 грн./міс.

Рівень матеріального добробуту (без урахування якісних чинників рівня життя) можна оцінювати числом прожиткових мінімумів у сукупних доходах або за такою формулою:

$$P_{(мд)t} = \frac{Д \times (1 - \gamma_k - \gamma_\phi)}{БЕОС} \geq P_{(мд)t-1} , \tag{5}$$

де $Д$ – середньомісячні доходи, грн./міс.; $\gamma(k)$ – частка витрат на комунальні послуги у доходах; $\gamma(\phi)$ – ставка податку на доходи фізичних осіб (у долях одиниці). Доцільність елімінації витрат на комунальні послуги зумовлена неринковим регулюванням таких платежів і великою ймовірністю їх значного зростання. Очищення доходів від податків з фізичних осіб зумовлено тим, що останні не витрачаються безпосередньо на потреби платника. Закладене у формулі зростання $P_{(мд)}$ відносно попереднього періоду ($P_{(мд)t} \geq P_{(мд)t-1}$) має обов'язково виконуватись згідно з конституційною нормою і відповідними постановами Конституційного Суду України.

ПОЯСНЕННЯ

¹ В відмінні від європейської практики, в українській статистиці визначається середнє арифметичне значення доходів, яке більше від середнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 15.07.1999 №966-ХІV «Про прожитковий мінімум».
2. Методика визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення від 12.06.2000 р. № 347/4568).
3. Ляшенко Ю. І., Дерев'яко В. М. Методика розрахунку прожиткового мінімуму // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. – № 2(57). – С. 80-84.
4. Гуменюк В. Я. Споживчий коштик і рівень життя / В. Я. Гуменюк // Діло. – 1995. – №6.
5. Гуменюк В. Я. Біоенергетичний еквівалент оцінювання і порівняння реальних доходів населення / В. Я. Гуменюк, Н. М. Самолюк // Вісник НУВГП. Економіка: зб. наук. праць. – Рівне: НУВГП, 2005. – Вип. 3(31). – С. 33-39.